

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra systematické teologie

Bakalářská práce

SMRT A UMÍRÁNÍ V PERSPEKTIVĚ RELIGIOZNĚ CHÁPANÉ PEDAGOGIKY VOLNÉHO ČASU

Vedoucí práce: Mgr. František Štěch, Th.D.

Autor práce: Tereza Durecová

Studijní obor: Vychovatelství

Forma studia: Prezenční

Ročník: IV.

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum: 28. 3. 2012

Podpis studenta

Poděkování:

„Velice děkuji svému vedoucímu práce Mgr. Františku Štěchovi, Th.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Dále děkuji celé své rodině za jejich podporu a důvěru, která mi byla při zpracování práce velkou oporou.“

OBSAH

ÚVOD.....	5
1. FENOMÉN SMRTI V KŘEŠŤANSKÉ KULTUŘE	7
1.1 Náboženství a smrt.....	7
1.2 Smrt a pohřbívání v židovské, řecké a římské kultuře v porovnání s kulturou křesťanskou.....	11
1.2.1 Židé a smrt	11
1.2.1.1 Židovské zvyklosti spojené se smrtí	13
1.2.2 Smrt ve starověkém Řecku a Římě.....	14
1.2.2.1 Řecko	15
1.2.2.2 Řím.....	15
1.2.3 Smrt v křesťanském pojetí	16
1.3 Pohled na smrt ve středověké a novověké kultuře.....	18
1.3.1 Smrt a umírání ve středověku	18
1.3.2 Smrt a umírání v novověku.....	21
2. MEMENTO MORI – SMRT V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI	23
2.1. Memento mori.....	23
2.1.1 Vývoj křesťanských náboženských představ v současnosti	24
2.1.2 Tabuizovaná smrt	26
2.1.3 Jak vnímají smrt a umírání děti.....	29
3. VYUŽITÍ PEDAGOGIKY VOLNÉHO ČASU PŘI POHLEDU NA NÁBOŽENSTVÍ, SMRT A UMÍRÁNÍ	31
3.1 Pedagog volného času jako osoba, která může pomoci změnit postoj ke smrti a umírání	31
3.2 Filosofie pro děti jako metoda, která může pomoci ke změně ve vnímání smrti a umírání	32
3.2.1 Náboženství, smrt a umírání jako témata ve Filosofii pro děti	32
ZÁVĚR	39
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	40
PŘÍLOHA.....	43
ABSTRAKT	45
ABSTRACT.....	46

ÚVOD

Témata smrt a umírání jsou nedílnou součástí všech náboženských představ a zároveň nevyhnutelnou součástí života na zemi. Konečnost života jako takovou si lidé uvědomovali odnepaměti, svou záhadnou a esenciální povahou vzbuzuje v některých lidech strach, napětí, nevědomost. Pokud se však na tuto problematiku pokusíme podívat z pohledu křesťanství, zjistíme, že smrt je zde chápána jako brána, kterou musíme projít, abychom přešli z života na zemi do života v Nebeském království po boku Boha ve věčnosti. Ačkoli nejsem věřící člověk, představa smrti a následné nicoty ve mně vzbuzuje pocit nejistoty a nejspíš bázně. Ale zároveň věřím, že skrze lásku a dobrotu lidské duše dokážeme tyto obavy překonat a naplňovat svůj život štěstím. Obor Pedagogika volného času nejspíš nedokáže odhalit záhady spojené se smrtí a umíráním, ale může alespoň pomoci nasměrovat lidi ke správnému a mravnímu životu, který bude ukončen smířlivou a dobrou smrtí. V tomto směru nám může být nápomocná víra v Boha a naše lidská historie spojená s náboženskými idejemi.

Hlavním cílem této bakalářské práce je reflektovat historický vývoj postoje ke smrti a umírání z křesťanského hlediska s návazností na současné chápání smrti a předložení návrhu možné změny v tomto vnímání na základě volnočasových pedagogických metod.

V dřívějších dobách byli lidé se smrtí v úzkém kontaktu. Stavěli honosné hrobky, vzývali mrtvé, vytvářeli mnoho různých tradic a rituálů spojených s náboženskými představami. Na smrt a posmrtný život se připravovali dlouhá léta dopředu. Téma smrti a umírání bylo součástí života a loučení se s umírajícím, bylo společenskou záležitostí s vlastními pravidly chování. Na základě těchto poznatků se v první kapitole této práce budu zabývat vznikem a vývojem náboženství spolu s historickým pojetím smrti a umírání. Také se zde zaměřím na chápání smrti a umírání v židovské, řecké a římské kultuře, které neodvratně souvisí s rozvojem vnímání a představy o smrti v křesťanství.

Druhá kapitola bude popisovat, jak radikálně se změnil současný vztah společnosti ke smrti a umírání, které ztrácí svou veřejnou povahu a dostávají se do pozadí společenského dění. Smrt je vytěsňena z veřejného prostoru a je nahrazována doménou života a mládí. Dříve lidé umírali ve svém domě uprostřed ochranného

kruhu svých nejbližších. Nyní nemocné a umírající lidi odsouváme do pečovatelských ústavů a nemocnic. Vývoj vědy a techniky nás natolik ovlivnil, že to, co pro nás bylo v rámci náboženství do nedávna normální, je námi dnes odmítáno a odsuzováno. Křesťanský pohled na život a smrt se v naší společnosti vytrácí. Lidé ztrácí důvěru v Boha, ale to neznamená, že on ji ztrácí v nás. Na základě tohoto problému se v práci zaměřím na vývoj křesťanských náboženských změn v současnosti, které mohou vést ke změně v postoji společnosti nejen k náboženství, ale také k životu a smrti. Z předešlých tvrzení nám vyvstává problém tabuizace smrti, obzvláště v souvislosti se stářím, které je nám nyní na obtíž. V rámci druhé kapitoly bych také chtěla zařadit otázku tabuizace smrti v současné společnosti a také vnímání smrti a umírání dětmi ve spojitosti s postojem dospělých k tomuto tématu.

Děti, jakožto generace, která bude předávat moudrost lidstva dál, by pro nás měly být inspirací v našich činech a jednáních, které se podle mého názoru kolikrát příliš neslučují s morálními zásadami nastavenými ve společnosti. Proto je naším úkolem a zároveň posláním vstřípnit dětem, aby vnímaly svět kolem sebe s láskou, dobrým srdcem a naučit je umět se rozhodnout pro správnou věc na základě informací, které se jim dostávají. Ve třetí závěrečné části je proto mým dílčím cílem s pomocí Pedagogiky volného času představit metodu filosofie pro děti jako prostředek, který může změnit postoj chápání náboženství, smrti a umírání.

Pokud chceme změnit budoucnost, musíme se nejprve poučit z minulosti, která nám přináší mnoho inspirace a zkušeností. To je důvod, proč cílem této bakalářské práce je reflexe historického vnímání smrti a umírání v perspektivě s významným vývojem křesťanství až po současné změny v názorech a postojích lidí a případné budoucí možné změny provedené v rámci pedagogiky volného času.

Podkladem pro práci mi budou díla od prof. Jana Sokola, J. Assmana a T. Macha, L. Obuchové, A. Navrátilové, N. Ohlera a především P. Ariése. a V. Boublíka, které pokládám za jedny z významných literárních autorů. Ve třetí kapitole bych chtěla využít díla od P. Baumana týkající se metody Filosofie pro děti a především anglický text od M. Lipmana, který je mi velkou inspirací.

1. FENOMÉN SMRTI V KŘESŤANSKÉ KULTUŘE

"NEUMÍRÁM, ale vcházím do života.

Smrt není nějaký přízrak

anebo hrozná příšera,

jak se znázorňuje na obrazech.

V katechismu se říká,

že 'smrt je odloučení duše od těla', nic jiného.

A já nemám strach z odloučení,

keré mě navždy spojí s dobrým Bohem.

Pro mne si nepřijde 'smrt', ale Bůh."

(sv. Terezie z Lisieux)

1.1 Náboženství a smrt

Co je to náboženství? Snad nějaký názor, teorie, či přesvědčení? Je to prostředek jak získat odpovědi na otázky, na které neznáme řešení? *Jako kdyby v náboženství šlo o to, zda si člověk myslí, že „existuje“ nějaký bůh, Nejvyšší bytost, Prozřetelnost, Transcendence. Avšak kdyby tomu tak bylo, byla by pomoc příliš prostá: stačilo by začít si to myslet. Náboženství, a že je jich na světě mnoho, však není jen názor či teorie, výklad světa nebo intelektuální přesvědčení. Není to myšlenka, nýbrž nárok, požadavek, láska.¹ Je to pocit vděčnosti za to, co máme, co si ne/můžeme koupit, eventuálně vyrobit. Neptá se proč, ale uvědomuje si, že všechno na čem nám v životě nejvíc záleží, nám samo padá do klína. Život, štěstí, zdraví, rodina – to všechno si nemůžeme koupit ani vysloužit či jinak získat, dostáváme to jako dar.² Tak rychle jako jsme tento dar dostali, jej také rychle můžeme ztratit.*

Pozitivistické teorie hovoří o náboženství jako o lidském produktu. Člověk si náboženství vytváří sám. Strach z neznámého, nového a záhadného (blesk na obloze, oheň, plodnost,...) dal vzniknout víře ve vyšší bytosti, bohy či vesmírnou sílu. Jednoduše řečeno – strach stvořil jednu z povah náboženství a také bohy. Z tohoto

¹ SOKOL, J., PINC, Z. *Antropologie a etika*. Praha: Triton, 2003. s. 158-9. ISBN 80-7254-372-5.

² Tamtéž. s. 159.

„strachu“ se však vyvinul ambivalentní vztah: na jedné straně bázeň před božstvem, na straně druhé hluboká a upřímná vděčnost božstvu za život. Tyto dvě složky se najdou v každém skutečném náboženství. Záleží jen, jakou měrou jsou v něm obsaženy. To je jeden z hlavních důvodů, proč jednou z nejstarších forem náboženství je uctívání předků – těch, kdo nám dali život.³

Ve vlastním středu náboženství je především snaha dát najevo, že zázrak světa a života není pro nás samozřejmostí. Také vědomí, že jsme ho dostali bez valného přičinění, by pro nás mělo být hybatelem, abychom o něj pečovali a byli za něj vděční. Komu? To už je otázka složitější a z hlediska obecné teorie náboženství spíše druhotná.⁴ Jako důležité tedy vidím to, abychom si vážili toho, co máme a byli vděční, za to, co jsme dostali. Jelikož život, stejně jako dar, je něco nesamozřejmého, vzácného. Oba dva by nám měly přinášet radost, potěšení, ale také určitý závazek.⁵ Tímto závazkem mám na mysli, mimo jiné, již zmiňovanou vděčnost, která činí z života i daru něco neobyčejného a mimořádného. Tato vděčnost souvisí svým způsobem i se smrtí. Smrt nelze oddělit od života a život od smrti. Tyto dvě události jsou pro nás natolik záhadné a neodlučitelné, že bychom je neměli odsouvat do pozadí dění. i ve chvílích, kdy již víme, že jsme na sklonku života, bychom měli být vděční, za to, co jsme mohli prožít, s kým jsme trávili chvíle a jaké události obohatily náš život.

*Smrt, neboli také vědomí naší smrtelnosti je všeobecně obtížně uchopitelné téma, jelikož hranice poznání smrti a umírání, je dána tím, že vědecký pohled zkoumání je možný pouze z vnější perspektivy. Neumožňuje žádné „hermeneutické“ přiblížení ani „zúčastněné pozorování“.⁶ Lidé pravděpodobně nikdy nebudou schopni zcela jednoznačně a dokazatelně odpovědět na otázky typu: „Co se děje po smrti? Znamená smrt konec? Je smrt něco, čeho se musíme bát? Atd.“ *Smrt a s ní i konečnost či omezenost života, dává lidské existenci napínavost, dramaticčnost a také vážnost.**

³ Srov. Tamtéž, s. 159-60.

⁴ Tamtéž, s. 160.

⁵ Pozn.: Závazek ve formě daru je jakýsi neformální závazek vděčnosti. Pokud daruji dar, očekávám nějakou zpětnou vazbu například ve formě poděkování, navození vřelejšího vztahu, prohloubení vztahu, atd. Dar má podle mého názoru hlavní funkci ve vytváření a udržování společenských vztahů a sítí závazků, které společnost udržují pohromadě.

⁶ ASSMANN, J.; MACHO, T. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě*. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 71. ISBN 80-7021-514-3.

Jen smrtelnému člověku se může stát, že na něco „nemá čas“. Právě díky ní může existovat hrdinství a ona dává také vážnost třeba lékařskému povolání.⁷

Náboženství a smrt jsou neodlučitelně spjatá témata. Tento názor podporuje i fakt, že několik významných osobností a filozofů, kteří se zabývají tématem vzniku a vývoje náboženství, dávají náboženství a smrt do těsné souvislosti. Například historik náboženství Mircea Eliade věnuje ve své knize *Posvátné a profánní* velkou pozornost právě tématu vzniku náboženství. Uvádí, že „*dějiny náboženství, od těch nejprimitivnějších až po ta nejrozvinutější, jsou jakýmsi nahromaděním projevů posvátných skutečností. Toto posvátné si člověk uvědomuje, protože se projevuje jako cosi docela odlišného od toho co je profánní.*“⁸ Příkladem posvátných skutečností jsou například události zakotvené a předávané v mýtech. Mýty obsahují mnoho událostí, lidí, předmětů, které vykazují jakousi nadpřirozenost a ze své prvotní profánnosti se stávají posvátným. S mytickou minulostí je spojen náboženský svátek, který je svým opakováním reaktualizován. To znamená, že pokud člověk vyznává či je přítomen nějakému rituálu či svátku, vystupuje z běžného profánního časového dění a je přítomen jakési aktualizaci posvátného.⁹ Tímto posvátnem se v našem případě stává i smrt, která je svou povahou pro mnoho lidí jakousi modalitou posvátna.

Souvislostem smrti a náboženství se věnuje i český filosof Jan Sokol. Ten má za to, že zatímco věda musí zaujímat odstup a zdržovat se hodnocení a její předmět zkoumání je pasivní a zcela k dispozici, každý náboženský projev svědčí o mimořádném zaujetí, obvykle osobním. Nemá charakter poznávání, nýbrž spíše komunikačního aktu, naslouchání a poslouchání, pokusu o sdělení, nebo dokonce rozhovor. Nábožensky založený člověk nemusí mít zcela jasné představy o tom, ke komu či k čemu se se svým jednáním obrací, je však zcela přesvědčen, že jeho jednání je nesmírně důležité a dokonce na něm stojí jeho celý život a vše čeho si nejvíce cení (rodina, děti, zdraví, štěstí...)¹⁰ *Z toho vyplývá, že se náboženství netýká pouze jednoho*

⁷ Srov. SOKOL, J.; PINC, T. *Antropologie a etika*. s. 149.

⁸ ELIADE, M. *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. s. 10. ISBN 80-85795-11-6.

⁹ Tamtéž, s. 49-51.

¹⁰ Srov. SOKOL, J. *Člověk a náboženství: Proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha: Portál, 2004. s. 19-20. ISBN 80-7178-886-4.

člověka, ale že je v zásadě také společenskou záležitostí. „Zbožnost má zřejmě kořeny ve svátku.“¹¹

Všední (profánní) záležitosti charakterizuje jejich účelovost, děláme je kvůli jejich výsledku (prostředky k životu) nikoli konání. Častokrát se vyznačují svou naléhavostí a nutností. Naopak činnostem svátečním (posvátným) se člověk věnuje kvůli nim samým. Pro lidi, kteří každý den pracovali na poli, znamenal svátek přijít mezi lidi a trávit tento čas s nimi. Patrně nejdůležitější a nejvýznamnější událostí bylo úmrtí – možná vůbec první „sváteční“ příležitost. Pohřby se dnes často pokládají za první nepochybné znamení lidské kultury, které je známé již v době před sto tisíci lety. Smrt a pohřeb připomíná, že „svátky“ vůbec nemusí znamenat to samé jako radovánky, nýbrž jen vykročení z běžného chodu života, kterým každé úmrtí nepochybně je.¹²

Střídání všedního a svátečního je neefektivnějším způsobem obrany proti otupělosti. Svátky byly příležitostí k setkání celého společenství a slavily se tedy kolektivně a účast na nich byla povinná – obnovovala se při nich soudržnost, vazby nejen mezi přítomnými, ale i nepřítomnými (mrtvými nebo ještě nezrozenými). Jan Sokol také uvádí, že první svátky, které lidé slavili, jsou svátky „přírodní (na počest úrody, změn ročních období, atd.) a rodinné. Jde především o sňatky, úmrtí a iniciační rituály. V nejstarších společnostech se mnoho času zřejmě věnovalo posilování vztahů a udržování přátelství s ostatními tlupami. Společnost sama byla velice rovnostářská. Běžná byla úcta k mrtvým – honosné obřady, květiny, zpěv, později také milodary. Po usazení prvních osadníků nastal populační růst a utvořila se představa nedotknutelného osobního vlastnictví. Náboženství bylo společné, avšak přeneslo se především do prostředí domu. Byl to především kult předků – dárců prosperity a kvalitního způsobužití. Mrtví se pohřbívali pod podlahu domu, někdy jen jejich kosti. Živí tak doslova žili se svými zemřelými, které si neustále připomínali a museli se o ně starat. Nad hrobem bylo domácí ohniště, ve kterém vždy musel planout oheň, který znázorňoval přítomnost zemřelých předků. U dveří musela být k dispozici miska s vodou na umývání rukou. Oheň a předkové za to poskytovali celému domu

¹¹ Srov. Tamtéž, SOKOL, J. *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému*. s. 36.

¹² Srov. Tamtéž, s. 42.

i polnostem ochranu. Později se začaly vytvářet rodové hřbitovy a doma zůstávaly jen lebky, masky nebo tabulky se jmény.¹³

1.2 Smrt a pohřbívání v židovské, řecké a římské kultuře v porovnání s kulturou křesťanskou

O smrti a o jejím působení na lidskou kulturu můžeme hovořit jako o univerzálním fenoménu, avšak s univerzalitou odpovědi na smrt je tomu jinak. Vše má svůj počátek a vývoj, i každé náboženství se postupem času mění a vyvíjí a s ním i pohled na smrt a posmrtný život. Lidé jsou hraví a pohrávají si se svou fantazií stejně dobře, jako s nástroji, které využívají k práci, a někdy možná i lépe. Proto je velice těžké dobrat se k původu fenoménu náboženství a pohledu na smrt v té prvotní formě, tedy kde a kdy to všechno začalo?. Někdy je potřeba pojmout problém či otázku z několika náhledů. Je důležité prozkoumat co nejvíce možných teorií, názorů a řešení, které se týkají dané věci, pro přesnější a dokonalejší pochopení problematiky. Pokud se zaměříme pouze na jeden zdroj, náš úsudek o našem problému pravděpodobně nebude přesný. Pokud tedy chceme hovořit o smrti a umírání v křesťanství, měli bychom udělat i krátký exkurz do jiných náboženství. Omezíme se zejména na Židovství a náboženské kultury Řecka a Říma.

1.2.1 Židé a smrt

Judaismus je pro nás významný především tím, že po staletí spoluutvářel a formoval naši kulturu a společnost. Židovský výklad smrti a umírání má pro nás z tohoto pohledu zásadní význam. *"I když je pro Žida smrt a posmrtný život významný a samozřejmý stejně jako den a noc, můžeme se o něm ze Starého zákona dozvědět pouze nahodilé údaje. Sousední národy dějinného Izraele měly vyhraněný kult mrtvých a znaly vyvolávání mrtvých. Z důvodu opozice proti těmto představám, které silně ovlivňovaly i lidové náboženství, podává Bible jen málo zpráv o tomto tématu."*¹⁴

¹³ Srov. SOKOL, J. *Člověk a náboženství: Proměny vztahu člověka k posvátnému*. kap. 3-6.

¹⁴ SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Vyšehrad: 1995. s. 95. ISBN 80-7021-075-3.

Dalo by se říci, že v Židovství je první zaznamenaná zmínka o smrti v 1. knize Mojžíšově, kde je popisován vznik světa a lidstva.¹⁵ Důvodem smrti člověka je hřích, který je následkem porušení příkazu od Boha. Smrt je zde "dědičné prokletí", které na nás bylo sesláno. Avšak v téže knize Genesis můžeme vyčíst výroky, které naznačují, že smrt byla naším údělem od počátku stvoření. Člověk byl stvořen z prachu země a byl mu vdechnut dech života. Do země, ze které byl stvořen, se opět navrátí po své smrti.¹⁶

Tradiční Židovství tedy skutečně chápe smrt jako trest za naše hříchy a ještě v době Ježíšově je tomu tak. Avšak s příchodem Ježíše dostává smrt nový význam. Podle toho co uvádí *Paul Johnson* ve své knize *Dějiny židovského národa*, je možné, že Židé nikdy nepřijali myšlenku dědičného hříchu. Věřili tedy v přirozenost a nevyhnutelnost smrti. Ze všech starověkých národů se nejméně zajímali o smrt, i když jim byla blízká. Zůstává pravdou, že víra ve vzkříšení a posmrtný život byla nejvíce charakteristická pro farizejce, a tudíž základem rabínského judaismu. a Mišna, první přesně vymezená ústní sestava judaismu, se tím opravdu zabývá: „*Celý Izrael má podíl na budoucím světě kromě toho člověka, který tvrdí, že vzkříšení není součástí Zákona.*“¹⁷ Židé se však vždy uměli soustředit na život a smrt odkázali na okraj své věrouky.

Judaismus na svém počátku prošel mnoha proměnami a rozvojem. S tím také souvisí změny v pohledu na smrt a umírání a proměnou pohřebních rituálů. Co Židé přijali za své z náboženství starého Orientu a Egyptského náboženství, která je v té době obklopovala, je pohled na smrt a především posmrtný život.¹⁸ Fyzická smrt nebyla chápána jako absolutní konec. Smrt neměla být posledním slovem Boha k člověku. Oproti názorům starého Orientu, kde na nebi a v podsvětí vládnu jiní bohové, existuje v Judaismu zásadní rozdíl, který znamená radikální monoteismus. V nebi, na zemi i v podsvětí panuje jeden jediný Bůh.¹⁹ „*Kromě rozšířeného názoru, že zemřelí sdílí*

¹⁵ Pozn. (Gn. 2, 16 a 17): a Hospodin Bůh člověku přikázal: "Z každého stromu zahrady smíš jíst. Ze stromu poznání dobrého a zlého však najež. V den, kdy bys z něj pojedl, propadneš smrti."

¹⁶ Srov. OBUCHOVÁ, L. *Svět živých a svět mrtvých*. Praha: Česká orientalistická společnost, 2001. s. 119. ISBN 80-902510-2-1.

¹⁷ Srov. JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy, 1995. vyd. 1. s. 157. ISBN 80-85336-31-6.

¹⁸ OPATRNÝ, A. et al. *Věřím ve vzkříšení těla a život věčný*. České Budějovice: Tomáš Hamala, 2007. s. 47. ISBN 978-80-87082-05-8

¹⁹ Srov. SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. s. 92 a 96.

*tentýž zoufalý úděl existence v podsvětí, v podobě jakéhosi stínu, objevují se stejně jako v Mezopotámii představy, že osud člověka závisí na pozornosti a péči, kterou mu dopřejí jeho pozůstalí. Velký důraz je zde kladen na řádný, podle všech pravidel vykonaný pohřeb.*²⁰ Nejen že je důležité, jak počestně člověk žil svůj život, ale také to, jak je vyrovnaný a připravený na svou smrt a do jaké míry jsou připraveni pozůstalí vykonat řádně pohřební rituály, které jsou pro židovskou víru podstatné. Život Izraelitů pokračuje v jejich potomstvu a zemřelí zůstávají ve spojení s živými členy své rodiny na základě pohřebních zvyklostí.

1.2.1.1 Židovské zvyklosti spojené se smrtí

Umírání člověka, a poté i jeho pohřeb, je v judaismu společenskou událostí, které se účastní široké příbuzenstvo a rodinní blízcí. Žid má být každý den připraven na svou smrt. Ten, kdo si uvědomuje svůj konec, připraví se na něj. Uspořádá své životní záležitosti, modlí se, požehná svým dětem. Když smrt nastává, umírající společně s přítomnými vyznají svou víru v Boha jediného. Poslední slovo *Šema Jisrael* se má spojit s posledním vydechnutím.²¹ Žid, je-li smířen se svou smrtelností, snaží se svůj život prožít co nejvíce čestně a plnohodnotně. Především se má řídit Božím přikázáním, které je pro něj měřítkem ve správnosti života.

Pohřeb by měl být vykonán co nejdříve po smrti, avšak nejprve je tělo omyto vodou smíchanou s popelem a krví z krávy a oblečeno do prostého lněného rubáše. Truchlící svůj smutek dávají najevo roztržením šatu a oblečením zíněného roucha, hlasitým nářkem nebo naopak mlčením. Mezi lidové zvyky dříve také patřilo zjizvení těla, vyholování lysiny nebo například posypávání hlavy popelem.²²

Samotný pohřeb se koná v den smrti nebo následující den. Nikdy ne o šabatu či jiných židovských svátečních dnech. *„Přítomní vhodí na rakev po třech lopatkách hlíny a provádí důležitou modlitbu Kadiš, která oslavuje Boží jméno. Pohřební rubáš, prostá rakev, zřeknutí se květinové výzdoby a okázalých náhrobků dosvědčují, že ve smrti jsou*

²⁰ OBUCHOVÁ, L. *Svět živých a svět mrtvých*. s. 121.

²¹ Srov. CUDLÍN, K.; PRŮDKÝ, M.; a kol. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: Kalich, 2000. s. 71. ISBN 80-7017-205-3.

²² Srov. OBUCHOVÁ, L. *Svět živých a svět mrtvých*. s. 122.

si všichni rovni.²³ V židovství tedy není podstatné, jaké majetky a statky člověk za života měl či získal. Chudý i bohatý člověk měli stejnou možnost žít svůj život řádně, aby jejich smrt byla dobrá a posmrtný život poklidný.

Smuteční období začíná sedmi smutečními dny, během kterých truchlíci nevykonávají žádnou práci a čtou z knihy Job nebo Jeremiáše. Poté, každý rok v den smutku, se pozůstalí modlí za zemřelého a vzpomínají na něj. Zvláštní význam v této době přísluší dobrosrdečnosti ve prospěch nuzných.²⁴

1.2.2 Smrt ve starověkém Řecku a Římě

Jejich náboženským systémem byl mnohočetný polyteismus. Římské i Řecké náboženství tvořilo otevřený systém a přijímalo mnohé náboženské představy a kultovní formy ze sousedních oblastí. Důležitou součástí života všech lidí byla samozřejmě také smrt, která je zde opět spojena s celou řadou náboženských představ a rituálů. Neobyčejně vysoká byla také dětská úmrtnost a vysoké procento lidí umíralo již jako velmi mladí. Ačkoliv měli lidé ve starověku ke smrti důvěrný vztah, sousedství mrtvých se báli, a proto je drželi raději stranou od obydlí a měst. Strach je vedl k uctívání hrobů, které mělo mít za důsledek smíření se s mrtvými, aby nevystupovali z hrobů a neznepokojovali živé.²⁵ Z důvodu častého vídání a setkávání se se smrtí „tváří v tvář“ si lidé uvědomovali svou omezenost v čase – v důsledku jistoty kdykoliv možné a zcela nečekané smrti. *Starověký postoj ke smrti byl takový, že smrt byla všem důvěrně známá a blízká, ale současně i oslabená a zneškodněná – smrt byla v očích lidí ochočená.*²⁶ Termín „ochočená smrt“ uvádí, Phillipe Ariés ve své knize *Dějiny smrti I*, jako termín pro smrt blízkou a zcela běžnou pro tehdejšího člověka. Smrt nebyla vnímána jako tragédie či jako něco, co se člověka netýká. Řekla bych právě naopak. Smrt byla běžnou součástí života. Ale i přes přivyknutí smrti, bylo úmrtí v rodině vždy smutnou událostí, která sebou nesla také mnoho povinností pro pozůstalé, kteří se museli postarat o řádný pohřeb a uchování památky zesnulého.

²³ CUDLÍN, K.; PRUDKÝ, M. *Co by měl každý vědět o židovství*. s. 71-72.

²⁴ Srov. Tamtéž, s. 72.

²⁵ ARIÉS, P. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000. s. 48. ISBN 80-7203-286-0.

²⁶ Tamtéž, s. 43-44.

1.2.2.1 Řecko

Na přelomu letopočtu dochází ve světě k prolínání a sblížování se v kulturních i jiných sférách. Řecké impérium se stále projevuje novými tvůrčími přístupy, zejména ve filosofii, veřejném projevu, literatuře, lékařství, astronomii. Avšak je patrné, že latinsky mluvící svět pokračuje v rozvíjení vlastní kultury a že v řecké tradici shledává nadále jen inspirační zdroje.²⁷

Například Římská mytologie je do značné míry inspirována právě Řeckou s tím je spojeno také provádění určitých rituálů a tradic. V Řecké mytologii je se smrtí a umíráním spojeno hned několik důležitých postav. Především je to bůh Thanatos vyobrazován jako mladý muž s křídly, přilétající uhasit pochodeň života. Dále je to jeho bratr Hypnos, bůh spánku. Oba jsou syny bohyně Nyx, která má vládu nad nocí. Tímto dávají Řekové do spojení představu, která znázorňuje, že spánek a smrt jsou si podobné, a také tím vyjadřují fakt, že lidé často umírají v noci během spánku. Další a neméně důležitou postavou ve spojitosti se smrtí je Charón. Ten má důležitou funkci jako převozník, který převáží duše zemřelých do podsvětí, kde nad vším vládne bůh Hádés.

Řekové zemřelým vkládali do úst drobnou minci jako mzdu za převezení přes podsvětní řeku na onen svět. Zde by se nabízelo zajímavé srovnání s křesťanskou tradicí při kládání eucharistie, ostrakonu nebo voskové destičky s Kristovou iniciálou či pentagramem.²⁸ Přesto, že Řecko má na Římský svět silný vliv, zůstává v politickém středu právě Řím, kde se soustřeďuje nejvíce vzdělanosti a pokroku.

1.2.2.2 Řím

Řím byl kosmopolitním městem, kde vedle sebe žilo mnoho národností, které si s sebou přinesly z původních domovů své zvyky a tradice. Je tedy samozřejmé, že původní obyvatelstvo bylo těmito příchody ovlivňováno a že postupem času lidé přejímali za své některé z rituálů a tradic. Důležitým aspektem ve starověkém Římě byl rozvoj filosofie a mnohých akademií, založených na různých směrech filosofické výuky.

²⁷ Srov. HOŠEK, R.; MAREK, V. *Řím marka Aurelia*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 207. ISBN 80-204-0083-4.

²⁸ Cahón: Mytologie. In: *Klasické archeologie FF Univerzity Karlovy: Studentské stránky* [online]. 26. 7. 2011 [cit. 2012-02-24]. Dostupné na: <<http://archeologieuk.blog.cz/>>.

Vedle epikureismu, jenž svým individualismem, kosmopolitismem a důrazem na život v soukromí ovlivnil římskou společnost, uplatňoval svůj vliv také platonismus, který šířili Platónovi stoupenci, dále také stoicismus a nové pythagorejství. V tomto synkretickém prostředí, kde splývají náboženské i kulturní prvky, jsou názory a tradice předávány tím či oním myslitelem, podle toho, jakým přesvědčením se řídí (apollónský kult, židovská víra, gnóze, křesťanská zvěst, atd.).²⁹

Jednou z nejdůležitějších starostí každého Římského občana bylo obstarat si již za svého života hrob nebo alespoň urnu pro umístění do kolumbária či rakev a místo v katakombách. Pokud člověk umíral doma, byl položen na holou zem. Zpravidla nejstarší syn zachytil polibkem poslední dech umírajícího a zatlačil mu oči, potom bylo několikrát zvoláno jméno zemřelého. Za nářku pozůstalých žen, bylo tělo omyto horkou vodou, oblečeno do bílé tógy a položeno na speciální lůžko, na kterém bylo tělo nějakou dobu vystaveno.³⁰ „Podle zvyku přejatého od Řeků, se vložil mrtvému pod jazyk drobný peníz jako odměna Charónovi, převozníku přes řeku Styx. Po dobu smutku se členové rodiny zemřelého neumývali ani nečesali, muži se neholili. Další péče o tělo a vypravení pohřbu bylo svěřeno zpravidla majitelům pohřebních ústavů, libitinariūm.“³¹ Pohřby se konaly v noci za světél svíček a ohňů, většinou co nejbliže pohřebišti za branami města. Byly zpívány tradiční i nově složené písně na počest zemřelého a pozůstalí se oblékali do smutečního svátečního ošacení. Smutek rodiny trval devět dní a poslední smuteční den se uspořádala velká hostina na počest nebožtíka. Památce zemřelého byla věnována pozůstalými velká pozornost v každý velký svátek, narozeniny, při výročí úmrtí, atd.³²

1.2.3 Smrt v křesťanském pojetí

Křesťanství v době svého vzniku přirozeně reagovalo na náboženské kultury Řecka i Říma a do značné míry stojí také na svém židovském základě. Křesťanský pohled na smrt je charakteristický svou všeobecnou vírou, že „*Bůh zahájil eschatologický proces právě tím, že vzkřísil ukřižovaného Ježíše.*“³³

²⁹ Srov. HOŠEK, R.; MAREK, V. *Řím Marka Aurelia*. Kap. 9. Filosofie a vědy.

³⁰ Srov. Tamtéž, s. 101.

³¹ Tamtéž, s. 102.

³² Srov. Tamtéž, s. 102 a 103.

³³ OPATRNÝ, A. et al. *Věřím ve vzkříšení těla a život věčný*. s. 54.

Smrt v křesťanském pojetí je chápána jako důsledek prvotního hříchu, který znamená zásadní odloučení člověka od Boha. Každý lidský hřích, který odvádí člověka od Boha, je chápán jako cesta ke smrti a záhubě. Vladimír Boublík, ve své fundamentální teologii hovoří o člověku, jemuž je vlastní očekávání, které je ve svém konečném důsledku touhou po naplnění vlastního života. Toho je možné podle Boublíka dosáhnout jen díky Bohu a skrze Krista. „*Hřích sám o sobě je nejzřetelnější překážkou očekávání, protože hříšník se staví proti Bohu a jeho spásnému plánu a chce uskutečnit vlastní budoucnost proti Bohu a bez Boha.*“³⁴ Ježíš Kristus jako celý Bůh a celý člověk umožňuje lidstvu svou spásnou smrtí překlenout horizont smrti a dává mu tak možnost žít ve věčnosti. „*Ježíš, prostý řemeslník z Nazareta, žádá ode všech lidí bezpodmínečné rozhodnutí pro sebe a pro své evangelium. Na tomto rozhodnutí by mělo záviset uskutečnění budoucnosti nebo její zničení.*“³⁵ Ten kdo žije život v Kristu, rozhoduje se pro uskutečnění své věčné budoucnosti, kdo odmítá Ježíše a jeho učení, odmítá svou spásu, svou budoucnost ve věčnosti.³⁶ Křesťané tedy chápou svůj pozemský život jako přípravu pro život věčný v blaženosti a spokojenosti, který nastává po smrti, jejíž branou musí každý projít. Tento život po smrti je v křesťanství možný pouze díky daru Boží milosti, skrze Krista a jeho výkupnou smrt na kříži. „*Křesťanská tradice proto nazývá smrt koncem poutnického stavu člověka. Chce tím říci: Smrt je definitivním koncem možnosti formovat pozemský život a s milostí Boží usilovat o spásu, dokud je čas, a to v pravém slova smyslu – dokud my jsme ještě v čase.*“³⁷

S tímto vnímáním lidského života a smrti jsou v křesťanství pochopitelně rovněž spojené náboženské oslavy, bohoslužebné úkony, rituály a také rituály pohřební, které vypovídají o chápání lidského života jako putování do života v nebeské obci.³⁸ Rituály v křesťanství spojené se smrtí a umíráním byly vázané na několik skutečností. Především na fakt, že křesťanství vychází ze základů Židovství a z jejich tradic, které jsou postupem času křesťany modifikovány. Důležitým aspektem je také prostředí, ve kterém se křesťanství šířilo a vznikalo. Některé tradice a rituály jsou tedy přejaté

³⁴ BOUBLÍK, V. *Člověk očekává Krista*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakl., 1997. s. 34. ISBN 80-7192-271-4.

³⁵ Tamtéž, s. 107.

³⁶ Tamtéž, s. 103.

³⁷ OPATRŇÝ, A. et al. *Věřím ve vzkříšení těla a život věčný*. s. 113.

³⁸ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox globator, 2007. s. 13. ISBN 978-80-7207-628-4.

z antické kultury starověkého Řecka a Říma, které jsou ve své době kolébkou vzdělanosti a pokroku.

V dobách antických a ranně křesťanských až do dob pozdního středověku byla smrt vnímána jako veřejná záležitost, týkající se celého společenství lidí. Měla tedy veřejnou povahu jako událost a záležitost, která postihne všechny. Každý obřad a rituál spojený s umíráním a smrtí byl pro přítomné pozůstalé a všechny lidi kolem jakýmsi „*memento mori*“ – vše kolem nich jim mělo připomínat jejich vlastní budoucí smrt. Nikoliv však smrt zhoubnou, ale smrt spásnou. Křesťanský život pak má být životem pod hlediskem věčnosti.

1.3 Pohled na smrt ve středověké a novověké kultuře

S nástupem a rozvojem křesťanství se událo mnoho kulturních, duchovních i mocenských změn. Křesťanství slibovalo, že smrtí nic nekončí, a že naopak existuje možnost, jak si získat věčný život. Také pohled na smrt se s nástupem nového náboženství částečně změnil a v průběhu dějin se pojetí smrti ještě více vyvíjelo.

1.3.1 Smrt a umírání ve středověku

Období středověku je charakteristické především velkým rozšířením křesťanského náboženství nejen v Evropě, ale po celém světě v rámci objevování nových světů a zabírání nových území vyspělejšími kulturami. S nástupem křesťanství se mění mnohý pohled a postoj k samotné smrti, pohřebním rituálům a zvyklostem, ze kterých naše dnešní tradice čerpají dodnes.³⁹ *“Naši představu o středověku navíc rozhodujícím způsobem utváří právě smrt. Morové epidemie, masakry související s křížovými výpravami a zabíráním nových území, brutalita útrpného práva a s ním související mnohočetné popravy...”*⁴⁰

Tak jako ve starověku se i ve středověku člověk stával vůči smrti netečným a otrlým. Kdo myslel příliš na smrt, nemohl řádně vykonávat svou každodenní práci, na které bylo mnoho lidí životně závislých. Přesto si tehdejší člověk kladl otázky týkající se smrti častěji než nyní. Na pohřbu a na mnoha jiných místech je dosud zvykem modlit

³⁹Srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. b.m.: H&H, 2001. s. 7. ISBN 80-86022-69-2.

⁴⁰Tamtéž, s. 7-8.

se Otčenáš za toho ze smutečních hostů, který bude v budoucnu do země pohřben jako první. Tento zvyk jako řada jiných obyčejů patrně pochází právě ze středověku.⁴¹

Veliké změny nastaly v umístění pohřebišť a hřbitovů. Do doby před nástupem křesťanské kultury a před jejím rozmachem bylo zvykem pohřbívat zemřelé za branami měst a dál od vesnic. Jakmile ale křesťanství začalo sílit a dostávat se více do povědomí, tato tradice začala zanikat, nejprve v Africe a potom v Římě. Mrtví přestali v lidech vzbuzovat strach, a od té doby se smělo pohřbívat i ve městech.⁴² „*Na rozdíl od antických nekropolí, kam se pohřbívali mrtví bez rozdílu, středověké hřbitovy, posvěcené a podřízené narůstající autoritě církve, byly postupně vyhrazeny pouze věřícím. V Karolinské době 8. století se oddělení duše od těla a vzpomínka na mrtvé stávají zvláštním úkolem mnichů, ti jsou důležitými prostředníky při přechodu na onen svět. Provádějí zpověď, poslední pomazání a sepisují závěti. Zvyky a obyčeje však zůstávají stejné.*“⁴³

Pohřbívání zesnulých křesťanů v blízkosti svatých relikvií a kostelů nad nimi se stalo pro křesťanský středověk charakteristické. Hřbitovy se staly místem klidu a rozjímání, místem svatým a určeným k modlitbám za duše zemřelých. Dalo by se říci, že křesťanovo mrtvé tělo, oproti starověku, vytvářelo jakýsi posvátný či duchovní prostor, v němž je možné projevat úctu k mrtvým. Ve víře Židů a starověkých Římanů je naproti tomu mrtvé tělo považováno za nečisté, proto není důvod, aby požívalo nějakou specifickou úctu ze strany živých.⁴⁴

I když se v pohanském i křesťanském starověku po úmrtí mrtvé tělo více neuctívalo (jedná se o tělo, ne o duši zemřelého, té je nadále pozůstalými věnována pozornost), přesto byl zhotoven náhrobek či kamenná nebo mramorová schránka, která přesně vytyčovala místo uložení ostatků. Hrob přesně vymezoval místo kultu mrtvých a sloužil jako památník pro nastávající generace. Byl označen jménem zemřelého, popřípadě i popisem jeho života, práce, zásluh, atd. Asi kolem 5. stol. n. l. tato tradice popisování náhrobků postupně zanikala, hrob se stává bezejmenným. Vliv eschatologie

⁴¹ Srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. s. 34.

⁴² Srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti I*. s. 49.

⁴³ LE GOFF, J.; TRUONG, N. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. s. 91. ISBN 80-7021-826-6.

⁴⁴ Srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti I*. s. 60-61.

(nauky zabývající se posledními otázkami člověka) převážil nad úsilím uchovat památku pro budoucí pokolení.⁴⁵ „Počínaje 12. stoletím tento lhostejný postoj převážně zámožní křesťané začali opouštět a začali se vytvářet veliké rozdíly mezi hroby bohatých a chudých lidí, podle toho jaká byla jejich finanční situace.“⁴⁶

Tradice spojené s péčí o mrtvého byly do značné míry přejímány z Židovské i Řeckořímské kultury. „Zatlačit oči a zavřít ústa zemřelému byla povinnost nejbližších příbuzných. Omývání mrtvého těla byla povinnost především žen. Již v rozkvětu mládí si mladí často nechávali šít pohřební rubáš – bylo to bráno jako „memento mori“. Večer po úmrtí bděli u mrtvého těla příbuzní a sousedé a zpívali žalmy a odříkávali modlitby, neboť zlí duchové nesměli mrtvého rušit.“⁴⁷ Většinou na druhý den ráno se mrtvý odnesl na ramenou pozůstalých do kostela při vyzvánění zvonů, byla pronesena zádušní mše, která zdůrazňuje pokračování života. Mrtvý býval pohřben po mši svaté. Na hřbitově se veřejně četla závěť zemřelého a po pohřbu se konala hostina, která má základy v předkřesťanské době.⁴⁸

Lidé umírali v přítomnosti svých blízkých a těch, se kterými žili, to platilo také pro osoby, které byly veřejně popraveny. V době smrti umírajícímu jeho okolí dávalo pocit sounáležitosti a zajišťovalo mu lidskou blízkost a podporu. Na druhou stranu je zde také fakt, že v době vrcholného středověku postihlo celou Evropu mnoho katastrof s masovým umíráním při morových, choleroých i jiných epidemiích, při rozsáhlých hladomorech, povodních a jiných událostech, které v lidech oživují představu smrti jako kolektivního trestu za hřích. Tyto skutečnosti radikálně mění pohled na smrt a v lidech vyvstávají pochybnosti týkající se smyslu života. V těchto souvislostech se hovoří o ztrátě respektu živých k mrtvým.⁴⁹ „Od konce 16. století se tiskly letáky s mravoučným textem o smrti, zpívaly se moralizující lidové písně. Smrt je znázorňována jako vítězící nad vším živým. Toto období je spjato s proměnou představ o smrti jako přechodu pravého křesťana do šťastnějšího, blaženého posmrtného bytí.“⁵⁰

⁴⁵ Srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti I.* s. 253-256.

⁴⁶ Tamtéž, s. 258.

⁴⁷ Srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku.* s. 95-97.

⁴⁸ Srov. Tamtéž, s. 99-108.

⁴⁹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře.* Praha: Vyšehrad, 2004. s. 169. ISBN 80-7021-397-3.

⁵⁰ Tamtéž, s. 170.

Jako kontrast zde uvádím představu Ariésovy dosud tradiční „ochočené smrti“ se smrtí, která začíná děsit svou osudovostí a strachem z posmrtného zatracení.

1.3.2 Smrt a umírání v novověku

V období pozdního středověku a v době novověku se smrt stala především příležitostí pro vykonávání mší, které byly také často jediným zdrojem příjmů pro sloužící kněží. Důležitá byla také tradice sepisování závětí, ve které bylo dopodrobna sepsáno vše týkající se nejen rozdělení majetku mezi pozůstalé, ale také přesné pokyny pro správné vykonání všech rituálů spojených se smrtí zůstavitele.⁵¹

Změna v obřadních rituálech novověku nastala asi kolem 17. století. Do té doby se konaly smuteční obřady bez přítomnosti těla zemřelého, nebyli tedy na tuto přítomnost vázáni, ale v průběhu 16. století se přítomnost těla stávala častějším, až se stala pravidlem. Bohoslužby za zemřelé ztratily na významu a smuteční obřad se omezil pouze na jedinou velkou mši za zemřelého. Hlavní dějství pohřbu se přesunulo do kostela, poslední rozhřešení uděloval církevní hodnostář přímo u hrobu zemřelého.⁵²

Četné a významné reformy v rituálech spojených se smrtí zapříčinily, že světští přátelé a příbuzní zesnulého byli zatlačeni do pozadí a na jejich místo nastoupili duchovní, na něž se pohlíželo jako na zástupce Boha na zemi. „*Postupně docházelo k jakési klerikalizaci smrti – nevzdělaný lid se stává divákem – to mělo za důsledek zakládání různých spolků, jejichž poslání spočívalo v pomoci mnichům a kněžím s obřady za zesulé.*“⁵³ Tyto spolky se nazývaly tzv. pohřební bratrstva a byly složeny z laické společnosti, v jejímž čele stáli jako správci kněží, ze členů to bylo zvolené laické představenstvo. Měly institucionální charakter, což jim zajistilo pevné místo v církevních strukturách s určitými výhodami, jako například odpustková privilegia, zádušní privilegium, apod. Členství zajišťovalo umírajícímu a zesnulému mnohem větší počet přímluvných modliteb a zádušních mší a jiné duchovní milosti. V první polovině 18. stol. došlo k obrovskému rozšíření těchto spolků, až se staly přístupné prakticky všem společenským vrstvám.⁵⁴ Za tradiční obřady spojené s domácím umíráním bylo

⁵¹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti I.* s. 216-217.

⁵² Srov. Tamtéž, s. 219-222.

⁵³ Tamtéž, s. 228.

⁵⁴ HOLÝ, M.; MIKULEC, J. *Církev a smrt: Institucionalizace smrti v raném novověku.* Praha: Historický

považováno udělování požehnání pozůstalým členům rodiny, především dětem, které je do smrti svých rodičů nedostaly. Umírající v době svých posledních chvil rozdával rady a doporučení do života pozůstalým. Závazný význam propůjčující morální i právní důležitost měla poslední slova a přání vynesena na smrtelném loži, která musela být vyplněna, nesplnění bylo bráno jako hřích.⁵⁵ Pohřeb byl obvykle brán jako společenská událost, které se muselo účastnit nejen příbuzenstvo zemřelého, ale také celé široké okolí. Tento zvyk byl důležitý nejen pro soudržnost lidí v obcích, ale byl také v zájmu církve, která jej zapsala jako normu chování – tento zvyk byl brán jako memento mori. Na konci 19. stol. se tato tradice stala spíše nežádoucí a tudíž se uchovala pouze v kruhu nejbližších známých a příbuzných.⁵⁶ Tradičním rituálem dochovaným již z pohanských dob bylo pořádání pohřební hostiny, kde se oslavovala památka za zemřelého, byla zde přána spokojenost na onom světě a zamezení případnému návratu na zem. „*Až do přelomu 19. a 20. století se na mnoha místech udrželo přesvědčení, že nevystrojení hostiny vede k soustavnému zneklidňování a strašení pozůstalých.*“⁵⁷

ústav, 2007. Kap. Náboženská bratrstva – instituc. zbožnost i smrt. ISBN 978-80-7286-106-4.

⁵⁵ Srov. MAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 186.

⁵⁶ Srov. Tamtéž, s. 235.

⁵⁷ Tamtéž, s. 240.

2. MEMENTO MORI – SMRT V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

2.1. Memento mori

V moderních dobách současné společnosti smrt a umírání ztrácí svou veřejnou povahu a dostává se do pozadí společenského dění. Smrt je vytěsňena z veřejného prostoru a je pomalu nahrazována doménou života. *„Lidé, jak je vnímáme v dějinách, do této doby ještě nikdy nepocítili skutečný strach ze smrti. Jistě, obávali se jí a probouzela v nich úzkost, s níž se klidně jeden druhému svěřovali. A v tom to právě vězí: jejich úzkost nikdy nepřekročila práh nevyslovitelného.“*⁵⁸

Myslím, že mluvit a přemýšlet o smrti má pro člověka podstatný smysl, a to především z důvodu, že smrt se nás dotýká, ať chceme či ne. Ať se jedná o strach ze smrti způsobený nemocí či pocitem smutku při ztrátě milované osoby. Smrt je všude kolem nás. Častokrát nad ní zavíráme oči a otáčíme se k ní zády, avšak nikdo jí neunikne. Poprvé se se smrtí setkáváme již jako děti. a to v okamžiku, když někdo zemře. O smrti se dozvídáme z pohádek, filmů i z médií, kde lidé umírají běžně. Tato smrt však pro nás nenabývá na příliš velkém významu. Až v čase, kdy nám zemře někdo blízký, se dostává smrt do popředí našeho vědomí a my si uvědomíme vážnost a význam konečnosti života. Pocity spojené se ztrátou milované osoby, přítele či příbuzného se dotýkají nejen nás osobně, ale i našeho okolí, které je našim truchlením zasaženo. Avšak ani tyto události nás dostatečně nemohou připravit na smrt a následný zármutek ze ztráty rodičů, partnera, nebo svých dětí.⁵⁹ Díky mezilidským vztahům a uvědomění si naší smrtelnosti, získává náš život na významu, hloubce a představě vlastní identity. i když žijeme, smrt je pro nás jakousi hranicí k „poznání neznámého, častokrát obávaného a přehlíženého. *„Horizont smrti spočívá v tom, že to, co bylo ještě před mluvícím a dýchajícím tělem, se před očima všech zčista jasně proměňuje v němý obraz. (...) Lidé byli bez pomoci vydáni na pospas zkušenosti, že život, když umírá, se*

⁵⁸ ARIÉS, P. *Dějiny smrti II*. Praha: Argo, 2000. s. 136. ISBN 80-7203-293-3.

⁵⁹ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 2.

*proměňuje ve svůj vlastní obraz. Mrtvého, který se podílel na životě společnosti, ztrácí a zbývá jim pouhý obraz.*⁶⁰

Za důležité hledisko v postoji ke smrti považují její vnímání a zároveň přijetí její skutečnosti. Podle mého názoru je smrt jen událost na konci života, která nás každého čeká, a se kterou bychom se měli pokusit všichni smířit. To však neznamená, že z ní nebudeme mít strach či respekt. Její význam v životě člověka byl, je a bude vždy důležitý. Vymezuje sice konečnou hranici našemu bytí, ukazuje nám, že nic netrvá věčně, že vše má svou dobu trvání a ani člověk není schopen tuto věc změnit. Je však natolik přirozená, že nebrat ji vážně a říkat, že mě se netýká, by bylo pošetilé.

Je zcela zřejmé, že pohled na smrt se v současnosti radikálně změnil. Změna v postoji ke smrti byla pravděpodobně způsobena především technickým a medicínským pokrokem, kde si dennodenně připomínáme, že se smrtí dokážeme bojovat a značně ji oddalovat. Lékaři dokáží díky novým medicínským postupům a technikám prodloužit životy i o několik desítek let. To bylo ještě poměrně nedávno nemožné a naprosto vyloučené. „*Náš postoj ke smrti se změnil také v důsledku oslabení náboženské víry. Smrt se stává tématem, o kterém se nemluví.*“⁶¹ Náboženství jako takové ztratilo na důvěře mezi lidmi, spousta z nás se stala nevěřícími, a proto je jasné, že se církev musí k tomuto vývoji postavit a začít tento pokles příznivců řešit. Jelikož smrt a umírání k náboženství neodvratně patří a jelikož nám náboženství nabízí jakousi jistotu, odpovědi, ochranu, porozumění, atd., je podle mého názoru vhodné zařadit kapitolku o vývoji náboženských představ v současné společnosti.

2.1.1 Vývoj křesťanských náboženských představ v současnosti

Není pochyb o tom, že situace, která se vytvořila v moderní společnosti, vyžaduje na církvi určité přizpůsobení, které by se vztahovalo i na hlásání evangelia. Křesťan nemůže zůstat hluchý k oprávněným touhám dnešního člověka a nesmí mlčet k jeho bolesti a úzkostem. Po Druhém vatikánském koncilu se teologie pokouší navázat bližší kontakt s moderním světem, v němž působí. Tato misijní práce je velice náročná, protože se často setkává s až nepřátelským ohlasem ze strany nevěřících.

⁶⁰ ASSMAN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 73. ISBN 80-7021-514-3.

⁶¹ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. s. 57. ISBN 80-7203-124-4.

Avšak tímto si každé šíření náboženství musí projít, ve všech historických dobách to tak bylo, a proto to není nic nového, jen je nutné najít způsob, jak nejlépe překonat tento odpor. Často se zapomíná, že svět a člověk nemohou soudit Boží slovo a omezovat ho podle svých potřeb, svět není měřítkem pro Boží slovo, nýbrž Bůh je měřítkem pro svět a jeho touhy.

Svět, který se dnes vytváří, potřebuje pochopení, lásku i odpuštění, měl by vyžadovat, aby křesťané odpověděli na jeho touhy a aby se zapojili do jeho budování. V současné katolické teologii došlo k řadě významných změn a obrátů, týkajících se „posledních věcí“ a „spásy“ člověka. Jsou to například změny provedené Druhým vatikánským koncilem, který učí o možnosti spásy i nepokřtěným a „nevěřícím“ – těm, co nepřijali Krista jako svého spasitele, je však zapotřebí, aby svůj život žili podle svého rozumu a svědomí. L. Boros učil, že smrt a umírání jsou procesy, v nichž člověk jako v poslední chvíli může zaujmout postoj k uplynulým událostem jeho života a v tomto okamžiku se také může rozhodnout o jeho spáse či zavržení.⁶² Z toho jednoznačně vyplývá, že pokud si před smrtí uvědomíme své hříchy a budeme jich upřímně litovat, můžeme se dostat do „světa ve věčnosti“ a můžeme svůj život na zemi ukončit spásnou smrtí. Církev se tedy učí v důsledku událostí posledních desetiletí naslouchat dnešnímu člověku a hledat cesty, které by umožnily setkání Krista s člověkem i v našich časech.

V současné sekularizované společnosti je smrt odsunuta z domácího prostředí do budov nemocnic a ústavů, tedy někam, kde nám není přímo na očích a nemusíme ji prožívat spolu s umírajícím. i když česká společnost stojí na křesťanských základech a tyto základy jsou v nás zakořeněny a v určitých variantách předávány, je nutné zdůraznit, že v rámci vývoje potřeb společnosti se určité věci změnilo. Dalo by se říci, že rituály a tradice spojené s loučením se s umírajícím zcela vymizely a ztratily svou povahou na významu. V současnosti se hovoří o tabuizaci smrti. Je smrt opravdu téma tabuizované, nebo je naopak povahy veřejné?

⁶² ONDRAČKA, L. et al. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Občanské sdružení Cesta domů, 2010. s. 75-76. ISBN 978-80-904516-3-6.

2.1.2 Tabuizovaná smrt

Podle některých odborníků, kteří se zabývají otázkou smrti, je smrt v dnešní moderní společnosti téma zcela neveřejné povahy. Ví se o ní, je nám svou skutečností známá, ale raději si ji nepřipouštíme. „*Například podle Juppa a Waltera proměnily vztah ke smrti a truchlení ve 20. století dvě světové války, ve kterých zahynuly miliony lidí. Především druhá světová válka pozvedla znechucení ze smrti, o které se postupně přestalo mluvit.*“⁶³ Avšak v této souvislosti mě napadá otázka, v čem se lišily tyto dvě války od těch ostatních předchozích? V čem byl rozdíl, aby to tolik změnilo náš postoj ke smrti a k tradiční úctě k zemřelým? Pravděpodobně je největší rozdíl v modernizaci společnosti, ve velkém technickém i společenském posunu dnešní doby. V důsledku pokroku v přírodních vědách a medicíně mnoho lidí přestalo věřit náboženským představám spojeným s lidským životem a také myšlence, že se člověk za své hříchy bude někomu zodpovídat a to nejen po smrti, ale i v životě. Bůh byl tímto postojem zavržen a život člověka se zaměřil spíše na jeho vlastní individualitu. Světové války zřejmě zapříčinily tabu smrti ve smyslu toho, že chceme zapomenout na utrpení a hrůzu, která se v těch dobách udála. Kult předků vystřídal kult mládí, krásy a fyzické zdatnosti.

Sociolog Anthony Giddens ve své knize *Druhá strana smrti* uvádí názor, že o smrti nemluvíme, protože považujeme za samozřejmé, že se jí lidé bojí. Tento strach souvisí právě s odklonem od tradiční kultury předků, kdy žily generace pohromadě a cítili se tak všichni součástí své komunity. Jinými slovy zrození i smrt byly komunitní záležitostí, záležitostí rodiny. Oproti tomu dnešní společnost vnímá jako hlavní jednotku sebe, nikoli celou rodinu. Dříve byla smrt jako součást celkové zkušenosti lidské existence. Nyní bývá často vnímána jako selhání.⁶⁴ Když se půjdeme například projít městem, budeme ohromeni, o čem jsou mladí lidé schopni hovořit na veřejnosti. Častokrát jsou to témata o kráse, postavě, životním stylu, sexu, o tom, že jejich učitel je z jiné doby, nerozumí jejich potřebám a na škole by neměl co dělat... Na ulici se běžně hovoří o tématech, která do nedávna byla skrytá, byla tabu. Sex bylo něco, o čem si nepovídaly ani matka s dcerou natož kamarádky a už vůbec ne cizí osoby, bylo to téma každému uzavřené a do chvíle prvního vlastního zážitku vzbuzovalo strach a nejistotu.

⁶³ HŘÍBALOVÁ, M. *Tabu sexu vystřídalo tabu smrti*. [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <<http://www.umirani.cz/detail-clanek/tabu-sexu-vystridalo-tabu-smrti.html>>.

⁶⁴ Srov. Tamtéž.

Většina žen i mužů se mnou bude jistě souhlasit, když řeknu, že dnešní společnost je tématu sexu natolik otevřena a přístupna, že není problém o něm hovořit. Mnoho negativních pocitů je s touto přímostí odsunuto a vymazáno. Není nutné se nadále schovávat za svůj strach a společenské tabu. Opačně je podle mého názoru vnímána smrt. Je to konec možnosti užívat si života. Za života máme totiž tu jedinečnou šanci - bavit se. A jelikož je fenomén zábavy jedním z hlavních nynějších potřeb člověka, na smrt se v tomto ohledu zapomíná.

Vzhledem k vývoji v dnešní společnosti je s podivem, že máme ke smrti jako k součásti života tak negativní vztah. Téma smrti spatřujeme mnohokrát na filmových plátcích jako jednu z hlavních ztvárnění dramatických a napínavých situací. Hororové příběhy již nejsou pouze o nějaké strašidelné historce, kterou nám vypráví dědeček či babička, tyto příběhy získaly na sledovanosti právě důsledným ztvárněním prožívané hrůzy, prolitím litrů krve a zabitím mnoha lidí. Skoro to vypadá, jako bychom si chtěli strachem z filmových příběhů kompenzovat strach v reálném životě, nebo lépe, se chtěli připravit na okamžiky, které nás můžou potkat. O tom, že smrt není tak zcela tabu, se můžeme přesvědčit také v řadě beletrických děl, různých televizních dokumentech založených právě na lidské tragédii a smrti, např. pořad *Ta naše povaha česká*. Televizní zprávy nám předkládají tragédie spojené se smrtí každý den. Pro populistické časopisy je smrt nějaké významné osobnosti tím největším „boomem“, který mnoho lidí zajímá.

Velice důležitou roli v dostupnosti k tématu smrti má pro nás oblíbený internet, kde se můžeme dozvědět informace, jaké potřebujeme. Dnes poměrně známým a medializovaným portálem je stránka www.umirani.cz. Tato internetová stránka je založena v rámci domácího hospice Cesta domů, který poskytuje služby umírajícím lidem i jejich blízkým v Praze. Avšak lidé, kteří spolupracují na tomto portálu o umírání, se nechtěli věnovat pouze pomoci v okolí Prahy a chtěli své zkušenosti zpracovat a nabídnout všem lidem, odborníkům i laikům v republice. Proto Cesta domů založila informační, poradenský a diskusní portál, který jak doufají, pomůže mnoha lidem v těžké situaci spojené se smrtí a umíráním.

Podle mého názoru smrt tabu není. V našem dnešním světě je jen posunuta o několik hodnotových stupínek níže například za práci, zábavu, peníze, atd. Vzhledem

k tomu, že dnešní hodnoty, především mladého člověka, jsou spojené s užíváním si života, na prožívání smrti a umírání není dostatek času a hlavně nálady. Myslím, že dnešním krédem je, že smrt je sice všude kolem nás, kdykoli nás může potkat, kdykoliv může potkat naše blízké, ale to neznamená, že se o ni budeme nějak víc zajímat, nebo ji významně prožívat. Když se nás svou přítomností dotýká přímo, chvíli si pobřečíme, zavzpomínáme, společně truchlíme, ale zase se otočíme a žijeme svůj život. Společnost dokonce vyžaduje, abychom netruchlili příliš dlouho a užívali si života a pokud to neděláme, jsme považováni za bláznů a nejrady by nás posílali po různých vyšetřeních, k psychologům a do poradenských center. S tímto postojem souvisí také vytrácení různých tradic a rituálů. Lidé o ně přestali mít zájem, jelikož jim přišlo zbytečné je nadále provozovat a lpět na nich. Nemůžu však říci, jestli je to špatné či dobré. Situace v dnešním světě je natolik jiná než v dřívějších dobách, že je velice obtížné říci, jak by to mělo být správně.

V této souvislosti je dobré zmínit, co nám může nabídnout náboženství a víra. V otázkách týkajících se smrti a posmrtného života by se mohlo zdát, že nabízí jistotu, bezpečí a také jakýsi návod do života, atd. Tato jistota se projevuje právě v tradicích a rituálech, které křesťan a věřící člověk dodržuje v průběhu roku. Tradice pro nás mohou znamenat řád a pravidelnost. Tyto skutečnosti jsou pro každého člověka důležité a zejména v dnešní uspěchané době by měly být nedílnou součástí života každého jedince. Pomůžou nám například na chvíli se oprostit od práce a strávit se svými nejbližšími chvíle pohody a klidu. Stmelují rodiny i širší kolektivy. Tyto vazby nám pomáhají znát, kam patříme, kde máme své pevné místo a kde se popřípadě cítíme v bezpečí a dobře. Důležitost ve víře vidím také v samotné představě Boha jako ochránce a průvodce životem i smrtí, který nad námi bdí a dává našemu světu řád. Náboženství nám nabízí rozumná pravidla pro společenský život, která nám pomáhají žít společně na zemi. Možná je to tak trochu paradox, jelikož mnoho válek a nepokojů vzniká právě kvůli náboženství a víře, ale pokud vezmeme na vědomí pouze zásady a například desatero přikázání, která připomínají etický kodex, podle kterého je vhodné se řídit, je náboženství nejspíš dobrou cestou, jak spolu žít a umírat v harmonii. Bůh vtiskl do naší duše smysl pro harmonii, pro soužití v řádu s ostatními - s lidmi i živočichy, s rostlinami i všemi ostatními složkami přírody. Když to pochopíme a přijmeme, bude nám tu spolu dobře. Na druhou stranu člověk nemusí být přeci věřící,

aby žil život v lásce. Člověk může být dobrosrdečný a laskavý sám o sobě, bez pomoci víry v Boha. To, že je Bůh nad námi a v nás a právě lásku nám dal pro to, abychom žili život v Kristu, můžeme přijmout, ale také nemusíme. Schopností milovat druhé lidi je skrze Ducha svatého obdarován každý člověk, i ten, který z nějakého vážného důvodu buď nepozná, nebo nepřijme křesťanskou víru. Ostatně i některé Ježíšovy výroky (Mt 25. kapitola) ukazují na to, že pro život s Bohem v Božím království je rozhodující otázka, nakolik jsme prokazovali lásku lidem kolem sebe, protože v nich jsme milovali Krista. Pro správný a plnohodnotný život a poklidnou smrt nám ve své podstatě stačí být dobří. Jak by pravděpodobně řekli křesťané: není důležité, že my nevěříme, ale to že Bůh věří.

2.1.3 Jak vnímají smrt a umírání děti

Vnímání smrti a umírání je u každého jiné, avšak u každého z nás jsou tyto události spojené se zármutkem a truchlením. Tento zármutek je ovlivněn našimi předešlými zkušenostmi a také tím, jak ztrátu milované osoby prožívají ostatní. Nejspíš i vědomím nevratnosti události smrti – skutečnosti, že milovaný člověk už nebude nikdy v našem životě v naší blízkosti, apod. Důraz na správné vysvětlení situace by měl být kladen především u dětí, které povětšinou nejsou ještě schopny zcela odhadnout okolnosti, které s úmrtím nastávají. Pro malé dítě je pojem smrti velice obtížný k pochopení a zvláště těžký je, pokud se s ní dosud nesešlo. Ačkoli vidí kolem sebe umírat rostliny či zvířata nebo si dokonce na smrt hrají, nedokážou si ve skutečnosti konečnost smrti představit. Jejich zvědavost a nevinnost jim však pomáhá k tomu, aby se o tomto tématu mohli bez ostychů bavit. Až do pěti let nemá dítě plnou představu o trvání a čase a tudíž ani nedokáže vnímat konečnost života, smrt je pro ně jakési oddělení od života.⁶⁵ „*Uvědomění si konečnosti života přichází kolem šestého roku. Děti si v té době i pod vlivem pohádek smrt často zosobňují v podobě smrtáka nebo kostlivce. Naprosté uvědomění si vlastní smrtelnosti, pochopení smrti přichází až po desátém roce.*“⁶⁶

⁶⁵ MUSIL, O. Jak mluvit s dětmi o smrti. In: *Arcibiskupství Pražské: Naše publikace* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <<http://cpr.apha.cz/jak-mluvit-s-detmi-o-smrti/>>.

⁶⁶ KNEBLOVÁ, E. Jak mluvit s dětmi o smrti a umírání. *Novinky.cz: Děti* [online]. 2008[cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <<http://www.novinky.cz/zena/deti/152987-jak-mluvit-s-detmi-o-smrti-a-umirani.html>>.

Jako důležité v přístupu k dítěti, kterému zemřel někdo blízký, považuji postoj rodičů či jiných osob k výkladu smrti. Především samotná rozprava s dítětem na toto téma je podstatná a v žádném případě by se jí nikdo neměl vyhýbat. Dítě si zaslouží, jako každý člen rodiny, vědět o úmrtí blízkých, aby se s tím mohlo vypořádat po svém a mělo možnost truchlit s rodinou. *„Je-li dítě hodně přemýšlivé a rozumově natolik vyzrálé, můžeme mu nabídnout několik pohledů na smrt popřípadě na život po smrti. Vždy je ale dobré zdůraznit, že mrtvý člověk dál žije v našich vzpomínkách. V žádném případě není dobré vyhýbat se hovoru o mrtvém, byť s tím třeba v danou chvíli můžeme mít sami problém. Není příliš vhodné hovořit o přirovnáních jako například, že babička „spí“ nebo někam odjela, dítě by si to mohlo vyložit špatně a mohlo by očekávat návrat zemřelého, který již nikdy nepřijde.“⁶⁷*

Závěrem této kapitoly bych chtěla říci, že křesťanství sice říká, že naší budoucností je život v plnosti Božího království, ve společenství lidí s Bohem, a to skrze Krista – jeho život, smrt a vzkříšení. Avšak v dnešní společnosti je postoj lidí k náboženství poněkud skeptický a proto je na rodičích a ostatních blízkých osobách dítěte jaké postoje a hodnoty svým dětem předají a jak je naučí zacházet s informacemi, které jsou jim předkládány. Myslím, že co se týká tématu smrti, je důležité děti naučit neodmítat smrt jako něco co se nás netýká, protože tento osud postihne každého a všichni bychom se s ním měli nějak vyrovnat. V tomto případě je lepší začít dřív než později.

⁶⁷ VYCHODILOVÁ, E. Smrt není tabu. Mluvte o ní i s dětmi. *OnaDnes.cz: Ona: Maminka* [online]. 2011[cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <http://ona.idnes.cz/smrt-neni-tabu-mluvte-o-ni-i-s-detmi-duf-/deti.aspx?c=A110202_085530_deti_job>.

3. VYUŽITÍ PEDAGOGIKY VOLNÉHO ČASU PŘI POHLEDU NA NÁBOŽENSTVÍ, SMRT A UMÍRÁNÍ

V předchozích kapitolách jsme měli možnost prostudovat současné pojetí smrti a umírání a zjistili jsme i z jiných historických dob, jak se smýšlení o smrti postupem času vyvinulo. Poznali jsme, že vývoj společnosti a s tím související vnímání smrti a umírání se dotýká všech věkových i společenských skupin. Také jsme zaznamenali úpadek v prožívání společenských rituálů a tradic týkajících se tohoto tématu a s tím souvisejících změn v účasti na událostech spojených se smrtí i umíráním. V této kapitole bych se proto ráda pokusila nastínit, čím může pedagog volného času přispět ke společenskému tématu smrti a jakým způsobem může s tématem smrti a umírání pracovat Pedagogika volného času v současnosti, aby se společenský postoj k tomuto tématu změnil k lepšímu.

3.1 Pedagog volného času jako osoba, která může pomoci změnit postoj ke smrti a umírání

Pedagog volného času, jakožto člověk pracující s lidmi (dětmi i s dospělými) v rámci jejich volného času, je podle mého názoru jednou z vhodných postav, která může využít několika metod k rozvoji individuálního myšlení a uvažování o konkrétních věcech týkajících se dění kolem nás. Samotná funkce pedagoga volného času je přímo určující k tomu, že bude tvořit a nějakým způsobem organizovat volný čas, ve kterém si sami určujeme, jaké aktivity chceme dělat a jakým způsobem máme zájem o vlastní seberealizaci. V rámci těchto aktivit by pro nás měl být osobou v roli vedoucího, instruktora, trenéra, vychovatele a zároveň kamaráda, kterému důvěřujeme.

Pokud se zaměřím pouze na pedagoga volného času jako na osobu, která může v dnešní společnosti pomoci k rozvoji a změně postoje ke smrti a umírání, měla by to být osoba pracující s vhodnými metodami, které svým charakterem mohou tuto změnu uskutečnit. Touto přímo nabízející se metodou je Filosofie pro děti, která je u nás v České Republice známá teprve krátký čas, ale již nyní se dá říci, že zaznamenává kladné výsledky ve své realizaci. Je pozitivní, že tato metoda se dá využít několika způsoby u téměř všech věkových skupin lidí. Je vhodná například jako samostatný

předmět ve školách, volnočasový kroužek, aktivita ve školní družině, metoda používaná při jakékoli diskusi, atd. Pedagog volného času by v tomto případě měl být osobou, která motivuje ostatní pro tuto aktivitu a bude ji ve svém působení využívat jako metodu, které sám věří.

3.2 Filosofie pro děti jako metoda, která může pomoci ke změně ve vnímání smrti a umírání

Filosofie pro děti (dále jen FPD) je metoda, která má své počátky v 70. letech 20. stol. S tímto programem, který se zabývá především rozvojem myšlení u dětí a žáků základních a středních škol, přišel profesor Montclairské University (USA) Matthew Lipman. Na základě svých zkušeností při výuce si uvědomil, že škola dostatečně nepodporuje rozvoj myšlení a uvažování u dětí. Rozhodl se tedy pro založení nového předmětu, který by byl součástí výchovy a vzdělávání na školách mateřských, základních i středních – tímto předmětem se stala právě Filosofie pro děti. Dle jeho názoru je to nejvhodnější metoda pro rozvoj kritického a nezávislého myšlení. Filosofie, a její způsob vedení, by měla děti připravit na využití kritického myšlení nejen ve škole, ale i v běžném životě.⁶⁸

FPD vychází z metody dialogu, kterou se „*rozumí skupinová diskuze, společné hledání odpovědí či řešení problému. Na prvním místě by neměly být názory jednotlivců a jejich snaha je prosadit, ale spíše připravenost svoji myšlenku poopravit a především vyjádřit. Samostatné myšlení tedy hraje podstatnou roli, ale až v interakci v myšlení s druhými, ve vzájemném dialogu.*“⁶⁹ Při diskusi v rámci nějakého kolektivu je důležitý především probíhající **proces**, který napomáhá rozvoji kritického, tvořivého a angažovaného myšlení.

- ✓ **Kritické myšlení** – zahrnuje dovednost naslouchání si v kolektivu, uvádění důvodů pro jednotlivá tvrzení, schopnost indukce (z konkrétního vyvodím obecné) a dedukce (z obecného pravidla převedu na konkrétní příklad).

⁶⁸ MACKŮ, R. Filosofie pro děti: specifický způsob výchovy zážitkem.

In: *Gymnasion: Metodika* [online]. 2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné na:

<http://www.gymnasion.org/archive/article/filozofie-pro-deti-specificky-zpusob-vychovy-zazitkem>.

⁶⁹ Tamtéž.

- ✓ **Tvořivé myšlení** – pomáhá v hledání alternativ k jednotlivým výroky (př.: „*A co kdyby...*“), domýšlení a identifikování důsledků určitých tvrzení, přeformulování a popsání řečeného tvrzení jinými slovy (srozumitelněji), hledání vhodných přirovnání, myšlenkovém experimentu (možnost představit si různé situace, které nikdy nemusí nastat, tato představivost pomáhá v domýšlení možných důsledků).
- ✓ **Angažované myšlení** – učí vnímat sebe a ostatní jako členy skupiny a ne jako jednotlivce, formulovat a ověřovat hypotézy, sledování tématu a popřípadě korigování skupiny směrem, který se týká vyřčené otázky, na kterou se hledá odpověď.⁷⁰

Při metodě FPD nejde o to naučit co je správné a co není, nýbrž umět rozpoznat, nebo se na základě vhodných kritérií rozhodnout pro to, co se nám zdá být správné. K tomuto poznání dojdeme na základě již zmiňované diskuse a rozboru názorů ostatních. S těmito názory se buď ztotožníme, nebo se je budeme pokoušet vyvracet a odmítneme je. Snahou je tedy pomocí filozofování s dětmi rozvíjet schopnost rychle a kriticky přemýšlet v běžných situacích, reflektovat svět kolem sebe, ale i vlastní myšlení. Jedinci se tak učí kromě myšlení také správně formulovat otázky, pokládat otázky ve vhodnou dobu, logicky a podloženě argumentovat, naslouchat názorům druhých, nechat prostor pro vyřčení názoru ostatních, samostatně uvažovat o jednotlivých tvrzeních i o vlastních myšlenkách.⁷¹

Tato metoda je výjimečná v tom, že žádné téma by jí nemělo být cizí. Pokud pedagog umí správně využívat své vedoucí schopnosti, měl by být otevřen všem tématům, která se v kolektivu naskytanou, a měl by být také schopen rozvést jakékoliv téma do diskuse. Dalo by se říci, že na tuto metodu nemusí být vyhrazený speciální čas a prostor, dá se využít v běžném rozhovoru s dítětem i s dospělým. Pokud je FPD jako volnočasová aktivita s vlastním vyhraněným časem a je prováděná například v rámci vyučovací hodiny, kroužku či ve školní družině, je důležité, aby všichni účastníci byli zainteresováni do chodu této hodiny a řešeného problému či otázky. K tomu, aby se

⁷⁰ BAUMAN, P. *Filosofie pro děti: poznámky z výukového kurzu Filosofie pro děti*. Nepublikovaný text.

⁷¹ Srov. BAUMAN, P.; CVACH, R. *Filosofie pro děti: výukový dialog trochu jinak*, In JANDOVÁ, R., PROKEŠOVÁ, L. a kol. *Šedesát let vzdělávání pedagogů na jihu Čech v reflexi současné školské reformy*. s. 131-132. ISBN 978-80-7394-113-0.

diskuse rozvinula a aby všichni účastníci měli možnost udělat si nějaký náhled o vyvstalém problému, je k dispozici několik prvků, které by měly pomoci při motivaci a zapojení se do diskuse. Tyto prvky se dají různě obměňovat, prokládat, vynechávat nebo naopak doplňovat o jiné podle tvůrčí fantazie vedoucí osoby či jiných osob z filosofického kolektivu. Prvkem, o kterém tu hovořím, je například filosofický román, který by měl kolektiv podněcovat svým ztvárněním k zamyšlení se nad určitým většinou společenským, etickým, sociálním problémem. Dále jsou to motivační aktivity ve formě hry či praktického cvičení, zhlédnutí filmové ukázky, poslech audio nahrávky, atd. Všechny tyto zmíněné motivační prvky by měly v účastnících vzbuzovat otázky a zároveň potřebu hledat na ně odpověď. K tomuto tématu se vyjadřuje profesor Lipman ve své knize *Natasha - Vygotskian dialogues*. Pro účastníky a jejich zapojení se do dialogu není dostačující pouze kritické a kreativní myšlení jako takové. Důležitá je hodnotová stránka věci, která je pro zapojení se do konverzace významnou emoční dimenzí. Hodnotová stránka značí naši zainteresovanost do problému a pomáhá nám v rozvoji logicky správného usuzování i k snazšímu rozhodování a praktickému jednání.⁷²

V každé započaté diskusi má důležitou roli tzv. „facilitátor“. Jde o člověka (popř. několik lidí; není podmínkou, že tato osoba musí být pedagog), který se snaží diskusi vést. Toto vedení však není ve smyslu obsahovém, ale spíše procesuálním. Snaží se např., aby se neodbíhalo od tématu, pokud to nebude pro diskusi přínosem, aby se do diskuse zapojilo více lidí se svými názory, atd. Diskuse ve FPD je odlišná od běžně známých diskusí. Důvodem této rozdílnosti je snaha diskutujícího společenství o dialog, nikoli debatu. Pojmem „dialog“ je tu myšlena situace, kdy sice dochází k výměně názorů či myšlenek, ale je zde také oboustrannou snahou dojít k pravdivým závěrům a hledat způsoby řešení. Nejde zde o obhájení či prosazení vlastního názoru, ale spíše o proces uvažování a dotazování, popřípadě ustoupení od některých vlastních názorů. Je nejspíš zřejmé, že každý jedinec přichází do diskuse s nějakým vlastním názorem či postojem, které se mohou v průběhu vyřčených argumentů změnit. Důležité je tedy podstoupit kritiku těchto vlastních názorů, abychom se v nich utvrdili či je vyvrátili a pozměnili. Pro rozvoj jedince je velmi zásadní přiznání si této změny, které se nazývá

⁷²LIPMAN, M. *Natasha: Vygotskian dialogues*. NY: Teachers College Press, 1996. s. 166. ISBN 0-8077-3517-5.

autokorekce. V rámci hledajícího společenství účastníci dialogu vzájemně staví na myšlenkách druhých, a pokud jejich myšlenku někdo opraví, pozmění či dotvoří, není to chápáno jako útok na vlastní pozici, ale naopak jako pomoc v hledání, jehož jsou všichni účastni.⁷³

3.2.1 Náboženství, smrt a umírání jako témata ve Filosofii pro děti

Dětská fantazie, bezprostřednost a otevřenost myšlenkám je úžasným podkladem, se kterým se dá ve FPD pracovat a který je vhodný pro rozvoj dětského myšlení a uvažování. Dětem jsou všechna témata k diskusi otevřená mnohem více než dospělým. Je to především z toho důvodu, že dospělí mají již naučeno či převzato, že o něčem se nemluví. Kolikrát mají své zásady a předsudky, které jim brání k otevřené diskusi s ostatními. Děti jsou v tomto smyslu úplným opakem. Ve svém životě teprve začínají získávat zkušenosti a utváří si obrázek o světě kolem sebe. Domnívám se, že na tomto základě je vhodné využívat metodu FPD již od dětských let a pomáhat dětem s utvářením jejich vlastního postoje k životu a věcem, které se kolem nás všech dějí. Je důležité, aby dokázaly přemýšlet o věcech a situacích dějících se kolem nich a byly otevřeny myšlenkám, názorům, postojům a hodnotám ostatních lidí.

Jako příklad tématu FPD pro mladší školní věk zde uvádím náboženství, smrt a umírání, na kterém se pokusím znázornit možnou strukturu hodiny v rámci volnočasového kroužku pro děti. Toto znázornění je pouze hrubý příklad toho, jak to na filosofické hodině může vypadat. Zvolenou motivační aktivitou je mi úryvek z filosofického příběhu „*Vojta se ptá, proč?*“ (viz. příloha), který se zabývá jak tématem náboženství, tak smrtí i umíráním. V tomto průřezu volnočasovou aktivitou se pokusím ukázat, jakými metodami lze pracovat a jaký přístup by měl pedagog volného času mít k dětem mladšího školního věku v rámci filosofie pro děti. Každý vedoucí kroužku či kurzu a jiných aktivit by měl mít předem vytyčené cíle, kterých chce v rámci aktivity dosáhnout, a také alespoň přibližnou strukturu a představu, jak tyto cíle naplnit. Ke správnému vedení a dosažení vytyčených cílů mu může posloužit sepsaná struktura hodiny či podrobný plán.

⁷³ MACKŮ, R. Filosofie pro děti: specifický způsob výchovy zážitkem. In: *Gymnasion: Metodika* [online]. 2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <http://www.gymnasion.org/archive/article/filozofie-pro-deti-specificky-zpusob-vychovy-zazitkem>.

VOLNOČASOVÝ KROUŽEK FILOSOFIE PRO DĚTI

Věková skupina: mladší školní věk, 6-8 let

Délka filosofické hodiny: 1 h

Téma hodiny: smrt a umírání

Cíl hodiny: seznámení se se smrtí a umíráním

Zvolená motivační aktivita: Čtení úryvku z filosofického románu *Vojta se ptá, proč?*

Kapitola: listopad

Epizoda č. 1: Dušičky, Halloween nebo vzpomínání na ty, co umřeli?

Úvod filosofické hodiny: čtení úryvku z textu románu

1. Každá osoba čte jeden odstavec textu.
2. Pro lepší orientaci a ubezpečení se o srozumitelnosti se text přečte tímto zvoleným způsobem ještě jednou.
3. Čas na utvoření otázek.
4. Zapsání otázek na tabuli.
5. Každý autor otázky přečte tu svou, a pokud je to nutné, dovysvětlí její obsah, a čeho se přesně týká.
6. Samotný výběr otázek, o které chce kolektiv diskutovat.
7. Přečtení otázky, začátek diskuse.

Diskuse nad otázkou: *"Co je to smrt a jak ji vnímáme"*

Metody, které nám při diskusi můžou pomoci:

1. Tzv. Brainstorming neboli česky řečeno „burza nápadů“ - je skupinová technika zaměřená na generování co nejvíce nápadů na dané téma. Je založena na skupinovém výkonu. Nosnou myšlenkou je předpoklad, že lidé ve skupině, na základě podnětů ostatních, vymyslí více, než by vymysleli jednotlivě. K našemu tématu jsou to například slova jako smrtka, kosa, anděl, stáří, smutek, atd.
2. Spojování obrázků a různých hesel podle jejich významu a charakteru – například slovo víra se spojí s obrázkem kostela, kříže, anděla, lásky. Například slovo hřbitov se spojí s obrázkem svíčky, smutku, vzpomínkami, náhrobku.

Na základě těchto i jiných aktivit by si děti měly udělat lepší náhled do problému a na

řešené otázky. Jelikož děti v tomto věku potřebují znát v obrazové formě o čem se diskutuje, je nutné jim to nějakým způsobem představit a ukázat.⁷⁴ V tomto pojetí je zde velice důležitá funkce pedagoga, který by měl být vždy připravený a metody pro znázornění tématu by měl mít připravené předem.

Ve filosofování s dětmi je velice důležitá role facilitátora, o kterém byla zmínka v předešlém textu. Facilitátor je zprvu vychovatel či jiná vedoucí osoba, od které děti předpokládají vedení hodiny, postupem času, když má filosofující kolektiv za sebou již několik filosofických hodin, se tato role rozdělí mezi členy kolektivu a facilitátorem by se měl stát každý.

Závěr diskuse:

Nějaký člen kolektivu (ne vedoucí) se pokusí shrnout probíhající diskusi, čeho se podařilo v rámci diskutování dosáhnout, co se kolektivu podařilo a naopak co se nepodařilo, zda se v diskusi podařilo odpovědět na položenou otázku.

Ve své podstatě v hodině Filosofie pro děti nejde do detailů naplánovat, co se bude dít, nejde ani předem říct, jaká otázka či problém se bude v kolektivu řešit. Ale jako při každé volnočasové aktivitě, která je skupinovou záležitostí, je důležité stanovení pravidel, které se v kolektivu všichni budou snažit respektovat. Díky těmto pravidlům bude práce všech snazší a mnohem produktivnější.

Pokud by bylo cílem vedoucího změnit současný postoj ke smrti a umírání, je vhodné zařadit toto téma do hodin volnočasového kroužku víckrát, aby každý člen měl možnost se s tímto tématem blíže seznámit. Toto seznámení je možné díky kreativnímu vedení hodiny, novým nápadům a tvůrčím myšlenkám vychovatele volného času či jiného vedoucího, který se v rámci filosofických hodin bude snažit o motivaci skupiny k tématu. Na základě této motivace se snaží v dítěti vzbudit zájem nutný k získávání nových informací o tématu smrti a umírání a následném diskutování o těchto informacích, které děti znají nebo je slyšely, četly, atd. Je důležité, aby vedoucí filosofického kroužku i ostatní členové byli otevření jakékoli myšlence a dokázali se bavit o všech tématech. Také je podstatné, aby vedoucí nepředával v rámci filosofické hodiny své názory jako ty správné. Každý člen by si měl podle vlastního uvážení utvořit

⁷⁴ LANGER, J., VÁGNEROVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. s. 118. ISBN 80-247-1284-9.

obrázek podle informací a argumentů, které v průběhu diskuse uslyší. Měl by se umět rozhodnout pro svůj vlastní názor, který si bude také umět sám sobě obhájit. Zároveň by každá osoba tohoto filosofického kroužku měla být otevřena myšlence, že jeho názor může být chybný a časem jej na základě jiných informací změnit.

Samotná témata smrti a umírání jsou podle mého názoru velice vhodná pro zařazení do FDP. A to především z toho důvodu, že jsou to témata týkající se všech a všeho živého na planetě a jsou blízka každému z nás. Pokud je dokážeme vnímat jako témata, ve kterých se nachází určitý společenský problém, uvědomíme si jistá pochybení, která svým současným sekularizovaným postojem ke smrti a umírání činíme. Pak můžeme tento postoj a s ním související naše činy změnit k lepšímu. To se týká například úpadku prováděných rituálů a tradic v důsledku uspěchanosti doby. Díky metodě FDP se učíme přemýšlet o věcech dějících se kolem nás, o tom, kterým informacím věřit, co je pro nás správné, atd. FDP je podle mého názoru vhodným prostředkem, kterým můžeme dopomoci k našemu rozvoji a k následným změnám.

ZÁVĚR

Náš vztah k náboženství, smrti a umírání prošel během staletí mnohými změnami. Od smrti starověké a raně středověké, která byla přijímána s klidem a beze strachu, přes středověkou, jež vzbuzovala úzkost a obavy kvůli možnosti věčného zatracení, až po smrt současnou, kterou se nám podařilo spolu s náboženstvím odsunout za hodnoty spojené s životem, zábavou a prací. Během pár desítek let jsme vymazali kulturní vzorce chování, jež fungovaly po celá staletí, ne-li tisíciletí. Myslím si, že v tomto ohledu by naše společnost potřebovala projít další změnou, která by vedla k znovu oživení některých hodnot a ideálů, které jsou jistě zakořeněny někde v nás. Naše křesťanská minulost, ze které, ať chceme nebo ne, vychází dnešní postoje a základní společenské normy, nám představuje a nabízí mnoho důvodů a inspirace zakotvené v dobrotě a čisté lásce člověka. Myslím si, že religiózně vnímaná pedagogika volného času nám může pomoci učinit určité změny v postoji a pohledu na události dějící se kolem nás, s nimiž nesouhlasíme.

Pevně věřím, že předem vytyčeného cíle se mi v bakalářské práci podařilo dosáhnout a zároveň doufám, že veškerý text byl srozumitelný, plný základních a podstatných informací týkajících se pouze výchozího tématu. Mou snahou bylo zachytit postoj lidí v religiózně vnímané smrti a umírání s podporou Pedagogiky volného času a ukázat, že ne všechny společenské změny jsou vedené k lepšímu. I když vím, že každá předem zmíněná kapitola by si do budoucna zasloužila mnohem hlubší a širší rozpracování, není pochyb o tom, že jsem se díky sepsání této práce posunula ve své seberealizaci o velký kus vpřed a že mi pomohla udělat si jasnější obrázek o některých věcech kolem mě, kolem nás.

V průběhu práce jsem se nadchla pro názory prof. Jana Sokola a také Vladimíra Boublíka, kteří mě svým postojem ke světu a společnosti ujistili o důležitosti rozdávaní lásky a dobroty kolem nás. Jelikož pracuji ráda s lidmi a především s dětmi, jsem si téměř jistá, že v rámci Pedagogiky volného času budu moci své přesvědčení šířit dál a že mé chování bude třeba inspirací i pro někoho jiného.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

LITERATURA

- ARIÉS, P. *Dějiny smrti I.* Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-286-0.
- ARIÉS, P. *Dějiny smrti II.* Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-293-3.
- ASSMAN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie.* Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-514-3.
- ASSMANN, J.; MACHO, T. *Smrt jako fenomén kulturní teorie: Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě.* Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-514-3.
- BAUMAN, P.; CVACH, R. Filozofie pro děti: výukový dialog trochu jinak, In JANDOVÁ, R.; PROKEŠOVÁ, L. a kol. Šedesát let vzdělávání pedagogů na jihu Čech v reflexi současné školské reformy. s. 131-132. ISBN 978-80-7394-113-0.
- BOUBLÍK, V. *Člověk očekává Krista.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakl., 1997. ISBN 80-7192-271-4.
- CUDLÍN, K.; PRUDKÝ, M. a kol. *Co by měl každý vědět o židovství.* Praha: Kalich, 2000. ISBN 80-7017-205-3.
- DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti.* Praha: Volvox globator, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4.
- ELIADE, M. *Posvátné a profánní.* Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. ISBN 80-85795-11-6.
- GIDDENS, A. *Sociologie.* Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- HOLÝ, M.; MIKULEC, J. *Církev a smrt: Institucionalizace smrti v raném novověku.* Praha: Historický ústav, 2007. ISBN 978-80-7286-106-4.
- HOŠEK, R.; MAREK, V. *Řím marka Aurelia.* Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0083-4.
- JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa.* Praha: Rozmluvy, 1995. vyd. 1. ISBN 80-85336-31-6.
- LANGER, J.; VÁGNEROVÁ, D. *Vývojová psychologie.* Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- LE GOFF, J.; TRUONG, N. *Tělo ve středověké kultuře.* Praha: Vyšehrad, 2006.

ISBN 80-7021-826-6.

- LIPMAN, M. *Natasha: Vygotskian dialogues*. NY: Teachers College Press, 1996. ISBN 0-8077-3517-5.
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.
- OBUCHOVÁ, L. *Svět živých a svět mrtvých*. Praha: Česká orientalistická společnost, 2001. ISBN 80-902510-2-1.
- OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. b.m.: H&H, 2001. ISBN 80-86022-69-2.
- ONDRAČKA, L. et al. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Občanské sdružení Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-3-6.
- OPATRNÝ, A. et al. *Věřím ve vzkříšení těla a život věčný*. České Budějovice: Tomáš Hamala, 2007. ISBN 978-80-87082-05-8
- SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Vyšehrad: 1995. ISBN 80-7021-075-3.
- SOKOL, J. *Člověk a náboženství: Proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4.
- SOKOL, J.; PINC, Z. *Antropologie a etika*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-372-5.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- HŘÍBALOVÁ, M. *Tabu sexu vystřídalo tabu smrti*. [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <http://www.umirani.cz/detail-clanek/tabu-sexu-vystridalo-tabu-smrti.html>.
- KNEBLOVÁ, E. Jak mluvit s dětmi o smrti a umírání. *Novinky.cz: Děti* [online]. 2008[cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <http://www.novinky.cz/zena/deti/152987-jak-mluvit-s-detmi-o-smrti-a-umirani.html>.
- MACKŮ, R. Filosofie pro děti: specifický způsob výchovy zážitkem. In: *Gymnasion: Metodika* [online]. 2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <http://www.gymnasion.org/archive/article/filozofie-pro-deti-specificky-zpusob-vychovy-zazitkem>.

- MUSIL, O. Jak mluvit s dětmi o smrti. In: *Arcibiskupství Pražské: Naše publikace* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné na: <http://cpr.apha.cz/jak-mluvit-s-detmi-o-smrti/>.
- VYCHODILOVÁ, E. Smrt není tabu. Mluvte o ní i s dětmi. *OnaDnes.cz: Ona: Maminka* [online]. 2011[cit. 2012-03-26]. Dostupné na: http://ona.idnes.cz/smrt-neni-tabu-mluvte-o-ni-i-s-detmi-duf-/deti.aspx?c=A110202_085530_deti_job.

PŘÍLOHA

Nepublikovaný text

Filosofický román pro mladší školní věk: Vojta se ptá, proč?

Kapitola: Listopad

Epizoda č. 1: Dušičky, Halloween nebo vzpomínání na ty, co umřeli?

Autorka: Ludmila Muchová

Rok tvorby: 2012

Ta černá bunda mu slušela. Vojta s ní byl navýsost spokojený. Zvlášť, když se dnes chystala celá rodina na hřbitov. Vojtovi připadalo, že černá bunda se k té příležitosti dobře hodí. Bylo totiž 2. listopadu. To byl ovšem jinak nepříjemný den. Vojta nenesl rád smrkový věnec, který ho píchal nepříjemně do rukou, nerad stál u hrobu, na kterém byl nápis, že tady kdysi umřela jeho sestra Eva, na kterou si trochu pamatoval. A ze všeho nejméně rád měl, že maminka se u toho hrobu vždycky rozplakala. Tatínek ne, ten se tvářil jenom podmračeně.

Ale mamince se kutálely z očí slzy a rozmazávaly se jí oční stíny a tvář měla úplně ošklivou, jako kdyby se z ní najednou stala stará babička. Holky taky brečely, ale uměly to nějak lépe než maminka. Jenom se jim kutálely z očí slzy a utíraly si je papírovými kapesníčky. A co bylo nejhorší – jak se Vojta na maminku podíval, chtělo se mu také brečet. Úpěnlivě se snažil zadržet slzy, protože táta přeci taky nebrečí, chlapi vůbec nebrečí. A Vojta se už za chlapa považoval.

Na hřbitově se potkali také s kamarádem Petrem a s jeho rodiči. Petrovi sice žádná sestra nikdy neumřela, ale mají na hřbitově hrob Pět'ovi prababičky a dědečka. Vojta věděl, že na hřbitov chodí většina dětí a rodičů z jejich třídy. Nemohl však pochopit, proč. Proč chodí na hřbitov, který je kolem kostela, když nikdy nejdou do kostela? Když šli druhý den ze školy, Vojta se na to Petra zeptal: „Nevím“, opáčil brácha pohotově. „Asi, že tam chodí všichni, ne? Přeci na Dušičky se chodí na hřbitov.“ „Já myslel, když je to katolický hřbitov, že tam chodí jen katolíci“, zauvažoval Vojta. „No, to určitě ne, my žádný katolíci nejsme. A chodíme tam každý rok. Je to takový zvyk.“

„A co tam děláte, u toho hrobu?“ zeptal se Vojta.

„Co by, mamka omete kámen, já s taťkou odneseme staré květiny, mamka zatím rozloží na hrob všechno, co jsme donesli, potom chvíli stojíme a mlčíme a nakonec se trošičku ukloníme. Takhle. A Petr předvedl takovou malou topornou úklonu. A pak jdeme pryč.“

„A když stojíte a mlčíte, na co myslíte?“, zeptal se váhavě Vojta.

„Nevím, já na nic nemyslím.“

„To nejde, nemyslet na nic, v hlavě máš přece pořád nějaký myšlenky“, opáčil Vojta pohotově. „No, tak počkej, zkusím si to vybavit v hlavě.... Aha, už vím. Já si představuji prababičku, jaká asi byla, protože jsem ji viděl jenom na fotkách. Představuji si, že nebyla vždycky prababička, máme doma v krabici i fotku, na které je jako nevěsta. V takových divných dlouhých bílých šatech. A pradědeček tam má dlouhé kníry a vypadají oba hrozně srandovně... Tak to si představuju asi nejvíc, když stojíme u hrobu, tuhle její fotku, jak byla nevěsta.“

„A tvůj děda?“

„To byl její syn. Ale umřel, když jsem byl ještě malý. Taky jsem ho nikdy neviděl. Teda viděl, ale byl jsem ještě mrně, nic si z té doby nepamatuju. Toho si nepředstavuji nijak. A vůbec, co děláte vy? Když jsem vás včera viděl, tak jste všichni něco nahlas odříkávali...“ Vojtovi se najednou do vysvětlování moc nechtělo. Ale on ten rozhovor začal. Tak v něm také musel pokračovat:

„To není žádné odříkávání. To je modlení.“ Petra to zaujalo:

„A co říkáte, když děláte to modlení?“

„No, tak třeba: Lehké odpočínutí dej jí ó Pane, a světlo věčné ať jí svítí, ať odpočívá v pokoji. Tím se myslí jako Eva, ať odpočívá v pokoji.“ Vojtu napadlo, že brácha nemůže té modlitbě vůbec rozumět, ale asi se mýlil, protože hned následovala Peťova otázka:

„Vy věříte, že Eva je duch?“

ABSTRAKT

DURECOVÁ, T. *Smrt a umírání v perspektivě religiózně chápané pedagogiky volného času*. České Budějovice 2012. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra systematické teologie. Vedoucí práce: Mgr. František Štěch, Th.D.

Klíčová slova: náboženství, smrt, umírání, Židé a smrt, Antika a smrt, křesťanský pohled na smrt, smrt v současné společnosti, tabu smrti, pedagogika volného času, filosofie pro děti

Bakalářská práce se zabývá křesťanským pohledem na smrt a umírání v historickém i současném pojetí. Dále pak možností změny v současném postoji k náboženství, smrti a umírání za pomoci Pedagogiky volného času. První kapitola je věnována náboženství a smrti obecně, zejména pak Židovskému a antickému postoji ke smrti a umírání, z velké části se zaměřuje na počátek a vývoj křesťanského chápání smrti a s tím související náboženské praktiky a rituály. Náplní druhé kapitoly je současné vnímání náboženských představ týkajících se smrti a především současný sekularizovaný postoj k tradičnímu náboženskému pojetí smrti. Třetí kapitola se zaměřuje na možnou budoucí změnu v postoji ke smrti a náboženství za pomoci Pedagogiky volného času a metody Filosofie pro děti. V závěru je uvedeno, zda se podařilo dosáhnout předem vytyčených cílů a stručné shrnutí práce.

ABSTRACT

Death and dying in the perspective of religiously perceived Free time education

Keywords: religion, death, dying, Jews and death, Ancients and death, Christian view of death, death in contemporary society, taboo of death, Free time education, Philosophy for children

This bachelor thesis deals with Christian view of death and dying, in both historical and modern concepts. Its further objective is to address the chances of modifying contemporary attitude toward religion, death and dying by the means of Free Time Education. The first chapter is devoted to religion and death in general, with the emphasis on human relation to death and dying in the society of Jews and Ancients; it largely focuses on the emergence and progression of the Christian understanding of death, as well as related religious practices and rituals. The second chapter is focused on current perception of religious beliefs associated with death, and particularly on the recent secularized attitude towards traditional religious concept of death. The third chapter deals foremost with the perspective change in human approach to death and religion with the assistance of Free Time Education and the method of Philosophy for children. Whether the goals were achieved as desired can be found in the Conclusion, as well as a brief summary of the work.